

**O'QUV MATERIALLARINI STRUKTURALASH
ASOSIDA O'QUVCHILARNING KOGNITIV QABUL QILISH
IMKONIYATLARINI KENGAYTIRISH**

DOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2021.49.31.099>

Shomurodov Jamshid Olimboy o'g'li

*Qori Niyoziy nomidagi O'zbekiston Pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot
instituti tayanch doktoranti*

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'quvchilarning badiiy estetik mazmundagi o'quv materiallarini kognitiv qabul qilish layoqatini rivojlantirish uchun mavjud o'quv materiallarini strukturalashtirish bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Struktura, kognitiv, model, badiiy estetik, o'quv materiallari, axborotlarni moddiy lashtirish, amaliy ishlar, musiqa, verbal, illyustratsiya, chizmalar shaklidagi ifodalar

**РАСШИРЕНИЕ ВОЗМОЖНОСТЕЙ КОГНИТИВНОЙ
СПОСОБНОСТИ ВОСПРИЯТИЯ УЧАЩИХСЯ НА ОСНОВЕ
СТРУКТУРЫ УЧЕБНЫХ МАТЕРИАЛОВ**

Шомуродов Жамшид Олимбой угли

*докторант Узбекского научно-исследовательского института
педагогических наук имени Кори Ниязи*

Аннотация. В этой статье описывается структурирование существующих учебных материалов для развития познавательной способности учащихся воспринимать художественные и эстетические учебные материалы.

Ключевые слова: структура, познавательная, модель, художественная эстетика, учебные материалы, материализация информации, практическая работа, музыка, словесная, иллюстрация, выражения в виде рисунков.

**EXPANDING THE STUDENTS' COGNITIVE PERCEPTION
BY STRUCTURING TEACHING MATERIALS**

Shomurodov Jamshid Olimboy ugli

*doctoral student of the Uzbek Research Institute of Pedagogical Sciences
named after Kori Niyazi*

Annotation: This article describes how to structure existing teaching materials to develop students' cognitive ability to perceive artistic and aesthetic teaching materials

Keywords: Structure, cognitive, model, artistic aesthetics, teaching materials, materialization of information, practical work, music, verbal, illustration, expressions in the form of drawings.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev o‘quvchilarni san’at va adabiyot namunalari bilan yaqindan tanishtirish[1] orqali ularning ma’naviy-madaniy olamini boyitishning zarurligini konseptual asosda belgilab berdi.

O‘quv materiallarini qabul qilish o‘quvchining aqliy-hissiy taraqqiyoti bilan bevosita bog‘liqdir. Badiiy estetik mazmundagi o‘quv materiallari yordamida o‘quvchilar o‘zbek xalqining ko‘p asrlik san’ati namunalari bilan yaqindan tanishishga muvaffaq bo‘ladilar. Uni o‘rganish, chuqur idrok qilish orqali o‘quvchilarning hissiy olami boyib, bilim va ko‘nikmaga ega bo‘ladilar. Shu sababli o‘quvchilarning badiiy estetik mazmundagi o‘quv materiallarini kognitiv qabul qilish layoqatini rivojlantirish uchun mavjud o‘quv materiallarini strukturalashtirish muhim ahamiyatga egadir.

«O‘quv materiali – o‘zida muayyan o‘quv faniga oid o‘quv ma’lumotlari, bilimlar, tushunchalar, axborotlarni mujassamlashtirgan didaktik birlikni ifodalovchi tushuncha»[2] bo‘lib, o‘quvchilarga tizimli tarzda taqdim etiladi.

O‘quv faoliyatining samaradorligi o‘quvchilarning didaktik materiallarni kognitiv qabul qila olish layoqatiga egaliklari bilan beliglanadi. Buning uchun o‘quv materiallari maqsadga muvofiq tarzda tanlanishi va strukturalashtirilishi lozim.

Badiiy-estetik mazmundagi o‘quv materiallarini strukturalashtirish natijasida o‘quvchilar ularni kognitiv qabul qilish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Axborotlarning ko‘payishi barobarida badiiy-estetik mazmundagi o‘quv materiallarining tarkibi ham kengayadi. Bunday o‘quv materiallarida sohaga oid bilimlar ajratiladi va chuqurlashtiriladi. Ular:

1. O‘quvchilar diqqatini jamlaydigan badiiy-estetik mazmundagi o‘quv materiallari - bunday o‘quv materiallari yordamida o‘quvchilarning ongi rivojlanadi, diqqati markazlashadi va kognitiv qabul qilish layoqati rivojlanadi. Bunday o‘quv materiallarida dalillar, hodisalar, ob’ektlar aniq ifodalanadi. Ular o‘quvchilar tomonidan dalillar va hodisalar jamlanmasi sifatida idrok etiladi. Bunday hodisalar diqqatni tarkiblashtirish metodi orqali strukturalashtiriladi.

2. O‘quvchilar diqqatini bir nuqtaga jamlash orqali ularning kognitiv qabul qilish layoqatini rivojlantirish ham muhim ahamiyatga ega. Bunda barcha ob’ektlar yoki dalillar o‘quvchi ongini boyitishga ko‘maklashadi.

3. Dalillarni diqqat-e’tibordan uzoqlashtirish bu ong osti hodisasiga muvofiq keladi. Unda o‘quvchilar tomonidan kognitiv qabul qilingan barcha axborotlar saqlanadi.

Badiiy-estetik mazmundagi o‘quv materiallarini strukturalashtirish shu bilan ham ahamiyatliki, bunda barcha axborotlarni bir yo‘la muayyan o‘quv materiallari tarkibida mujassamlashtirish imkoniyati vujudga keladi.

Mazkur o‘quv materiallari har bir o‘quvchining kognitiv qabul qilishi

uchun qulay bo‘lib, ularga bosqichma-bosqich taqdim etiladi. Badiiy-estetik mazmundagi o‘quv materiallarini tanlash va strukturalashtirishda quyidagi yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi:

1. Badiiy-estetik mazmundagi barcha axborotlarni bir joyga jamlab, o‘quv materialini sifatida qayd etish lozim.

2. O‘quv topshiriqlari mazmunini boyitish asosida ularning o‘quvchilar tomonidan kognitiv qabul qilinishini ta‘minlash. Bunda dastlab tayanch axborotlar ustida ishlash, topshiriqlarni tiplarga ajratish taqozo qilinadi. Diqqatni bir nuqtaga jamlash orqali o‘quvchilar tayanch holatlarni idrok etadilar. Asosiy holatlar ikkinchi darajalilaridan farqli tarzda o‘quvchilarning kognitiv rivojlanishlari uchun alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur jarayonda o‘quvchilar muayyan o‘quv materiallarini o‘zlashtirib, o‘z diqqatlarini bir nuqtaga birlashtiradilar.

Badiiy-estetik mazmundagi o‘quv axborotlarini strukturalashning asosiy sharti axborotlarni moddiy lashtirishdir. Badiiy-estetik mazmundagi axborotlarni kognitiv o‘zlashtirishda ikkita o‘zaro qarama-qarshi holatni hisobga olish lozim:

1. Bir tomondan qaraganda barcha axborotlar bir nuqtaga jamlanishi kerak.

2. Ikkinchi tomondan tahlil jarayonida axborotlar hajmini kengaytirmaslik, balki ularni mazmunan chuqurlashtirish talab etiladi. Aks holda o‘quvchilar uni kognitiv qabul qilishga qiynaladilar. Shuning uchun ham topshiriqlar miqdorini kamaytirish talab etiladi.

Shunga ko‘ra o‘quv materialini sifatida taqdim etiladigan badiiy-estetik mazmundagi axborotlarni tizimlashtirish talab etiladi. Strukturalashtirilgan badiiy-estetik mazmundagi o‘quv materiallari yordamida o‘quvchilar o‘z diqqatlarini bir nuqtaga jamlaydilar va ular ustida ishlash usullarini egallaydilar.

Amaliy ishlar yordamida o‘quvchilar o‘quv materiallarini quyidagi usullar yordamida kognitiv qabul qilishga erishadilar:

Birinchi usul – diqqatni bir nuqtaga jamlash. Bu usul o‘quv materialini kognitiv qabul qilish va uzoq vaqt esda saqlashlariga ko‘maklashadi. Masalan, Musiqa, Tasviriy san‘at darslarida ayni bir vaqtning o‘zida ichki hamda tashqi tayanch materiallardan foydalanish mumkin:

- verbal xarakterdagi o‘quv materiallari; ular: rejalar, tezislar, mantiqiy-tarkibli chizmalar, tayanch so‘zlar yoki fikriy ishoralar;
- chizmalar shaklidagi ifodalar; ular: o‘quv materialini qurish rejasi, chizmalar, diagrammalar, jadvallar, raqamlar, xronologik jadvallar;
- illyustratsiya shaklidagi tayanch ifodalar; ular: rasmlar, portretlar, izohli rasmlar turkumi, plakatlar kabilar.

O‘quvchilarning diqqatini jamlashga xizmat qiladigan tayanch

o'quv materiallarining qat'iy tartibi uni o'zlashtirish mexanizmlarini muvofiqlashtiradi. Bunda tayanch holatlar strukturalashtirish metodidan foydalanishda yordamchi manba sifatida xizmat qiladi.

Ikkinchi usul – badiiy-estetik mazmundagi o'quv materiallarini strukturalashtirish. O'quv materiallari mazmunini tanlash va tizimlashtirish asosida o'quv materialining barcha qismlarini mantiqiy izchillikda joylashtirish va o'quvchining kognitiv qabul qilishi uchun qulaylashtirish imkoniyati vujudga keladi. Mazkur materiallar tizimlilik prinsipi asosida joylashtiriladi. Uning yordamida o'quv materialining tarkibiy qismi: dalillar, hodisalar muayyan darajada tartiblashtiriladi. Bunday jadvallar, rasmlar, chizmalar ular orasidagi munosabat va aloqadorlikni ifodalaydi.

U birinchi usul bilan uyg'unlashtirilganda o'quvchilarning kognitiv qabul qilishlari uchun samarali bo'ladi. Chunki tayanch nuqtani topish uchun qo'shimcha va ikkinchi darajali o'quv axborotlarining qulay strukturasi vujudga keladi. Tayanch manba ko'magida fikrlash asosida badiiy matnni tushunish oson kechadi.

Mazkur vazifani echish uchun badiiy-estetik mazmundagi o'quv materiallarini vizuallashtirish texnologiyasidan foydalanish maqsadga muvofiq. Badiiy-estetik mazmundagi o'quv materiallarini o'quvchilarga taqdim etish uchun ularga ishlov berish lozim. Bunda o'quvchilarning mazkur materiallarni kognitiv qabul qilishlari uchun qulaylashtirish talab etiladi. Vizualashtirish o'quv materialini dastlabki holatda badiiy-obrazli ifodalash imkonini beradi.

Bilimlarni taqdim etishning barcha tiplari, modellari ixcham tarzda berilib, o'quvchilarning kognitiv qabul qilishlariga ko'maklashadi. Badiiy-estetik mazmundagi matnni o'rganish, o'zlashtirish, u ustida o'ylash mazkur materialni kognitiv qabul qilish imkonini beradi. Zarur hollarda o'quvchi matnni boshqa matn bilan almashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu o'ta muarakkab pedagogik jarayon bo'lib, o'quvchilarni bosqichma-bosqich kognitiv faoliyatga moslashtirish talab etiladi.

Badiiy-estetik mazmundagi o'quv materialni yaratish bu texnologik xaritalar tuzish, guruhlash, chizmalar shakliga keltirish, bog'lanishli holatlarni yaratish kabi usullar yordamida amalga oshiriladi. Bunda quyidagilarga tayanish talab etiladi:

- katta hajmli o'quv materiallarini o'zlashtirishda o'quvchilar qiynaladilar;
- muayyan tizim asosida ixcham joylashtirilgan o'quv materiallarini o'quvchilar osongina eslab qoladilar.
- o'quv materialni tarkibida samarali tayanch qismlarni ajratish uni kognitiv qabul qilish imkonini beradi.

Badiiy-estetik mazmundagi o'quv materiallarini vizual tarzda ifodalash

nafaqat illyustrativ, balki kognitiv vazifani ham bajaradi. Bu o'quv materiallarini kognitiv qabul qilish jarayonida o'quvchilarning uni obrazli idrok etishlarini ta'minlaydi. Tayanch tushunchalarni ixchamlashtirish o'zlashtirilgan bilimlarni tizimlashtirish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda o'quv materiallarini tizimlashtirish va strukturalashtirishda o'quvchilarning diqqatini boshqarish, strukturalash metodlari yordamida uni rejalashtirishni ta'minlash lozim. Bu o'z navbatida, o'quvchilarning kognitiv layoqatlarini rivojlantirish, ularni yaratuvchanlikka undash imkonini beradi. Ularda bilish usullaridan foydalanish ko'nikmasi hosil bo'ladi. Aqliy imkoniyatlarga tayangan holda o'quv materiallarini o'zlashtirish ko'nikmasi shakllanadi. O'quvchilarda badiiy-estetik mazmundagi o'quv materiallarini kognitiv qabul qilish tajribasi, bilish mayllarining imkon qadar to'liq namoyon bo'lishi o'quv topshiriqlarini muvaffaqiyatli bajarish omili bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 17-noyabrdagi «O'zbek milliy maqom san'atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-3391 sonli qarori

2. Мусурмонова А. Педагогические основы формирования духовной культуры старшеклассников. Автореф.дисс.докт.пед.наук – Т.: 1993. – 39с.

4. Usmonov A. Bahouddin Naqshband va uning ta'limoti haqida – Т.: O'zbekiston 1971 - 310 b.